

GYŐRI-NAGY SÁNDOR:

GYÖKRÍMEK SIMAI MIHÁLY "TALÁLKOZÁSOK" CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉBEN

A költői eszközök közül a *rím* a költemény *zenei kellékei* közé tartozik. Már az általános iskolában tanított legegyszerűbb meghatározása szerint is "*a verssorok összecsengése*". A közkeletű meghatározást mindenki elfogadja ebben az alapformájában, hisz valóban a verssorok azok a *nagyobb egységek* a versben, amelyek a bennük tartalmazott *rímelő szekvenciák által* egymással összecsengenek.

Ezeket a rímelő szekvenciákat közelebbről vizsgálva – akár (irodalom)elméleti célú elemzésekben, akár a tanítási órán – jobbra "*egymásra rímelő szavak*"-ról szoktunk beszélni. Pedig a rímelő szekvenciáknak általában a *szó* is még inkább csak a tartalmazója, semmint egészében azonos azzal.

Ha aztán a rím legkisebb változatával, a szóelőn egymásra csendülő *alliterációval* szembesülünk, azonnal kitűnik, hogy mint *nyelvezenei jelenséget* valójában a rímet *a szóhoz is csak másodlagosan* köthetjük, hiszen a szónak csak *a benne foglalt hangokon keresztül* van bármiféle nyelvzenei tulajdonsága.

A rímmel kapcsolatosan célszerűnek látszik mindig elmennünk a legkisebb hangalkotóig. Egyrészt azért, mert ezen a nyelvi működési szinten találjuk meg a rím legkisebb változatát. Másrészt azért, mert *a rímelő szekvenciák zenei minőségét* értékelve is kénytelenek vagyunk erre a legvégső minősítő szintre visszalépni. Harmadsorban pedig erről a szintről felfelé építkezve tudjuk meghatározni a szón belül is azokat a szekvenciaméreteket, amelyek a rím nagyobb egységeivel *valóságosan* is egybeesnek.

A rím esetében a *szószintű egybeesés* a legritkább, és fűzzük hozzá mindjárt, egyúttal a *legköltőietlenebb* is, hisz ez lényegében *szóismétlést* jelent. Ez a magyar nyelvű költészetben *szükségtelen lehetőség*. A magyar nyelv *zenei alkata* (hangrendi törvényeink) és *jelentésszerkesztési sajátosságai* ui. más nyelvekkel összevetve olyan gazdag tárházat nyújtják a rímalkotásnak, hogy ez eleve fölöslegessé teszi a legprimitívebb rímforma alkalmazását.

Nyelvalkati okokból a magyar *viszonyformánsok nem a főnevek előtt* vannak, mint az előljárók a nyugati nyelvekben, hanem *hátról*, magukon *a főneveken*. Ráadásul a hangrendi törvényeknek köszönhetően ezek zömének mély és magas hangú változatai is vannak, ami *a magyar költőt más anyanyelvűekhez képest a leghagyományosabb szövegi rímek körében számtalan lehetőséggel kényezteti*.

E lehetőségek elemzését másokra hagyva én most a magyar versek sorszekvenciáinak egy másik egybecsengései lehetőségére szeretnék kitérni Simai Mihály "Találkozások" című poemájának 2012. évi változata alapján.

Simai *szépségköltészete* bőséggel kínál elemeznivalót az irodalomtudomány számára. Költői nyelvzete a *széphangzás* igényének a nyelv minden működési szintjén nagy választékkal tesz eleget. A Karácsony Sándor-i intéssel egyetértve¹ alább ezek legkülönlegesebbjeivel, a *gyökrímekkel* foglalkozom.

¹ "... ha irodalmat akarunk, nyelvet figyeljünk..." KARÁCSONY 1993:30.

A *gyökrím* fogalma új az irodalmi elemzésben. A *szóeleji* alliterációtól vagy a *szóvégi* ragrímtől nemcsak szokatlan, gyakorta *szóbelseji* helyzetében különbözik. Maga a "gyök" megnevezés is vitás. Ma még mérvadó nyelvelméletünk legszívesebben tudomást se vesz róla, s a "szótó" valamely jelzős vátozatával próbálja körülírni. Ebben az alakban való használatát azonban mind nyelvészeti, mind irodalom-terminológiai okokból indokoltnak tartom.

A *gyökrím* Simai költészetében nemcsak a verssorok közötti, hanem a verssorokon belüli *áthangzások és áthallások* eszköze. Az "*áthangzás*" a gyökök egymáshoz közeli mássalhangzó-szerkezetére, olykor ellentétes hangrendű magánhangzóira alapul. Az "*áthallás*" pedig *a hangalaki gyökváltozatok jelentésváltozataiból*² ered. *A gyökrímpáros* a rímek világában épp ebben a *sajátos, finom zenei-jelentéstani komplexitásában egyedi*.

Vegyük példának előbb a "Találkozások" egyszerűbb gyökrímpárosát, amely az alábbi versszak első sorában található:

élek és ez az áradás
se nyúlgáttakkal se fólia-
rekesztékekkel se homokzsák-
hegyekkel el nem zárható

Az "*élek*" és az "*áradás*" szavakat a köztük levő viszonyiszavak félreérthetetlenül azonosítják. Ebben a verssorszerkezetben persze akkor is azonosítással állnánk szembe, ha másodiknak nem az "*áradás*" lenne, hanem akármi más. Az "*áradás*" szó azonban nem véletlen. Következik egyrészt ennek a negyedik ódatételnek a *víz-*, ill. *folyószimbolikájából*, másrészt – és nekünk most ez a fontosabb –, a sorkezdő "*élek*" szóból is.

Az emberi beszédhangok periodusos rendszere szerint a két szó *él-* és *ár-* gyökének *l/r* hangja *képzéshelyi testvérhang*, ezért egyben "*nemzetközi váltóhang*" is. A japánok pl., akiknek a nyelvéből hiányzik a "*l*", annak helyén következetesen "*r*"-t mondanak³. A magyarban pedig a *jelentésörző gyökváltozatképzés* egyik hanghídja a *l/r* váltakozás.

A nagyobb gyökcsoportha most nem kitekintve az *él-/el-/ell-* magas hangú gyökváltozatok (olyan szavakban, mint az *élni* és az *eleven, elem; ellik*) *hang- és gyökjelentéstani rokonai* az *ér-/er-* gyököknek (olyan szavakban, mint az *ér /fn/, érni, érinteni, érteni, erő, eredni*).

E magas magánhangzós gyökcsoportha a magyarban *mély magánhangzós változatsora* is van. Az *él-/el-/ell-* gyöksornak az *áll-/oll-* felel meg olyan szavakban, mint az *állni* (=lenni, létezni, fennállni), *ollózni* (=gidázni, utódot világra hozni), míg az *ér-/er-*-nek az *ar-/ár-/or-* gyökök olyan szavakban, mint az *aratni, áradni, ordas*.

A finnugor nyelvészet kézikönyveiből tájékozódó "művelt" olvasó természetesen fennakadhat e gyökök és szavak összesorolásán, hisz e kézikönyvek szerint kevés közül van egymáshoz. Az ép anyanyelvérzékű közmagyart azonban inkább a *természetellenes szétválasztás* lepi meg. Számára *evidens a hangalaki alapú jelentéstani összetartozás*⁴.

² A *dekonkretizált* gyökjelentésekről mint hangérzetektől *összetett képzetekről* Lásd: GYŐRI-NAGY 2011:168.

³ Találkoztam a gödöllői egyetemen egy Magyarországra házasodott japán nővel, aki "*Szarai Midori*"-ként mutatkozott be. Csak később tudtam meg, hogy "*személyigazolványos neve*", magyar férje után "*Szalay*".

⁴ Gimnáziumba kerülvén sokáig nem értettem, hogy miért javítják a névnapi köszöntésem igéjét, hisz számomra a mi tanyasi "*Isten értessen!*"-ünk is ugyanazt jelentette, mint az "*iskolázottak*" "*Isten éltessen!*"-je.

amolyan "kvázigyök" csupán, hisz valójában *rövid igető*. Létrejöttében és a költői szándék vezérlésében döntő lehetett a mély magánhangzós "borz-" gyök megléte a *vers nyelvi alakulásának eszközválasztási folyamatában*⁷.

Ugyanakkor a mindkettejük hang- és jelentéstani alapját képező, magánhangzótlán "br" ősgyök⁸ már magában is elég *markáns* elem ahhoz, hogy *expresszív ereje* a "bőr" és "borz" magánhangzós változataiban is megmaradjon.

A gyökrímpáros e *különleges mássalhangzó-szerkezetének akusztikai ereje* mellett *hangzeneileg* az is fontos ebben az ellenpontos rímszerkesztményben, hogy a költő nagyon is tudatos hangváltozat-választással *egyszerre több szinten* csengeti össze a szóalkotó hangzókat.

A *kettős hangrendi ellentétet*, amelyet föntebb a "lúdbőrző" és a "fölborzolt" szószerkezetében a mély és magas hangrendű tő- és toldalékelemek fordított sorrendezésével kapcsolatban írtunk le, nem csak a gyökök rokon *jelentéssugalmával* hozza *vonzási viszonyba*. Azzal is, hogy a "-borzolt" elé nem a "fel-" igekötőt illeszti előtagnak, hanem annak "föl-" változatát. Ezzel nemcsak őrzi az azonos funkcióhelyen levő elemek ellentétes hangoltságának elvét, hanem *ellentétes funkcióhelyről hangzási, sőt hangi azonosságot* is teremt (föl-; -bőrző). Így még erőteljesebb egységbe fonja ezt a többszörösen ellenpontosított rímszerkesztményt.

Hogy milyen *finom költői döntések* játszanak szerepet *Simai Mihály nyelvi választásaiban*, azt jól szemlélteti a föl- változatot tartalmazó sor vége is. Itt ugyanis a -*tt* helyhatározóragos fel- változat áll. Köznapi nyelvhasználatunkban mi, anyanyelv-tulajdonos közemberek is hol ezt, hol azt választjuk a fel-/föl- igekötő változatai közül. Bár zömünknel *nem akaratlagos*, hanem *ösztönös széphangzási szempontok* irányítják döntéseinket, amelyeket nekünk is a *zenei szabályok átszötte anyanyelv* diktál.

A költőnek is, mint láttuk, sugall, olykor diktál az anyanyelv. Ám itt a választás nyilvánvalóan tudatos, hisz ennek a többszörösen ellenpontosított, több szinten egybefont rímszerkesztménynek a második sorát az a "felett" zárja, amelyre a külön sorba tördelt, és ezért külön értelmi hangsúllyal ellátott "bekerítettek" rímel. Ezzel a helyére került ez a bonyolult mintázatú *zárókő*, s új ívszegmensen épülhet tovább a hazakatedrális-költemény.

IRODALOM:

GYŐRI-NAGY Sándor (2011): Kultúrjelentések nyelviesülése: a hang és az érzet, a gyök és a képzet. 152–173. Életünk. Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat. 3–4. szám.

KARÁCSONY Sándor (1993): *Az irodalmi nevelés*. Szent Gellért Egyházi Kiadó.

KELEMEN Janka–NAGY Sándor (1982): *Bázisos folyamatok a nyelvi ismeretek elsajátításában és működésében*. = Idegen nyelvek tanítása. 4. szám. A Művelődési Minisztérium módszertani folyóirata.

PAPP Ferenc (Szerk., 1994): *A magyar nyelv szóvéghmutató szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁷ A nyelv "parancsolta ökonómia" esete. Lásd: KARÁCSONY 1993:64.

⁸ A "br" a fázás ősgyöke a magyarban. Hasonló "ösokból" *m+r+z* a szláv "fagy"-szavak MSH-készlete is.